

Ребрій І. М.,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ АРТЛАНГІВ

Анотація. Статтю присвячено виробленню лінгвосеміотичної класифікації артлангів з метою виявлення структурно-семантичних чинників, що визначають стратегії їхнього перекладу. Встановлено, що апостеріорні артланги відтворюються на основі змістоорієнтованого, тоді як апріорні – на основі формоорієнтованого підходу.

Ключові слова: артланг, штучна мова, лінгвосеміотична класифікація, перекладацька стратегія, змістоорієнтований підхід, формоорієнтований підхід.

Постановка проблеми. У світі існує безліч штучних мов, «створених з якоюсь конкретною метою або через якусь конкретну причину і протиставлених природним мовам, якими розмовляють представники окремих мовних спільнот, що функціонують в межах цих спільнот і для яких неможливо знайти первинне джерело» [1, с. 38]. Перший підхід до розподілу штучних мов має функціональний характер і передбачає виокремлення «допоміжних мов» (*auxiliary languages* або *auxlangs*), для яких доміантною є функція комунікативна, та «художніх мов» або «артлангів» (*artistic languages* або *artlangs*), для яких доміантною є функція естетична. Актуальність запропонованої розробки визначається загальною орієнтацією сучасного перекладознавства на дослідження феномену перекладацьких труднощів, до яких мають бути віднесені й артланги як системно-функціональні набори безеквівалентних мовних одиниць, які не мають усталених відповідників у жодній природній мові, включаючи ту, якою написаний художній твір, в межах якого вони існують. На відміну від допоміжних мов, артланги зазвичай створюються на основі однієї природної мови, яка термінується як «мова-донор» та виступає джерелом «будівельного матеріалу» для артлангу на різних рівнях – від фонетичного до синтаксичного. З одного боку, умотивованість художньої мови природною мовою є запорукою її принципової перекладності, а з іншого, нездатність перекладача відтворити окремі елементи артлангу аж ніяк не означає ані неперекладності самої цієї мови, ані тексту, що зумовив її створення.

Другий підхід до класифікації штучних мов можна схарактеризувати як лінгвосеміотичний, адже розгляду тут підлягають «онтологічні характеристики штучних мов, їхні подібності та відмінності від інших знакових систем, типологічні основи класифікації» [2, с. 60]

Мета роботи – розподіл артлангів на основі лінгвосеміотичного підходу, тобто за принципом їхньої системної організації. Оскільки головним завданням лінгвосеміотики є виявлення знакової сутності мовних систем, вважаємо що представлена нами типологія має структурно-семантичний характер, здатний висвітлити дуалістичну організацію мовного знаку у єдності плану вираження та плану змісту. Лінгвосеміотичний розподіл штучних мов має багаторівневий ієрархічний характер, тож у своїй роботі ми обмежимося розглядом типологічних ознак тих верхніх рівнів ієрархії, які є релевантними потребам перекладу

артлангів. Ми також скористаємося багаторічними напрацюваннями інтерлінгвістики стосовно класифікування допоміжних міжнародних мов, оскільки вони, на нашу думку, цілком можуть бути застосовані й стосовно артлангів.

Виклад основного матеріалу. Представлена у статті класифікація є складною і передбачає чотири базові рівні, на останньому з яких існує додаткове розшарування штучних мов за різними напрямками.

1-й рівень класифікації артлангів: за відношенням до природних мов. На цьому рівні пропонується розрізняти апостеріорні мови – тобто ті, до складу (плану вираження) яких входять одиниці (елементи), запозичені з природних мов, та апріорні мови – тобто ті, до складу (плану вираження) яких входять одиниці (елементи), які не виявляють матеріальної відповідності природним мовам. Протиставлення двох зазначених класів має не абсолютний, а відносний характер, що дозволяє виокремити третій клас – *змішаних* мов або *мікстів*, для яких характерним є певне співвідношення апостеріорних та апріорних рис. У царині артлангів пріоритетність того чи іншого способу мовотворення зумовлюється тим фактом, що вони не розраховані на масову комунікацію і зазвичай оперують вельми обмеженим лексиконом і ще обмеженішими морфологією та синтаксисом. Вибір на користь апріорної або апостеріорної мови більше залежить від жанру твору, до складу якого вона входить. Наприклад, артланги у складі (анти)утопічних творів, що описують суспільство майбутнього, скоріше матимуть апостеріорний характер. Такі лінгвопроекти є зазвичай модифікаціями реальних мов, на кшталт новомови Дж. Орвелла або надсату Е. Берджесса. Натомість, для артлангів у складі фантастичних творів, навпаки, пріоритетності набуває апріорний принцип, якщо автор прагне показати мову, яка не має нічого спільного з людською. Те ж саме стосується й казкових анімалістичних творів. Жанр фентезі, у свою чергу, будується на міфології, а це означає, що артланги в його межах часто пов'язані з мертвими мовами або з тим станом, який реальні мови мали у минулому, що й зумовлює їхню апостеріорність.

Інформація, що міститься на цьому рівні, має визначальне значення для перекладу артлангів, оскільки важливим чинником вибору перекладацької стратегії є їхнє відношення до природних мов. Для одиниць артлангів апостеріорного типу характерною є наявність внутрішньої форми як структурно-семантичної співвіднесеності морфем, що входять до їхнього складу, з іншими морфемами, що належать до мови-донора, з якої вони були запозичені у перебігу лінгвоконструювання. У практичному сенсі це означає можливість морфемного членування таких лексем, а отже й їхнього поморфемного відтворення у перекладі на основі калькування. Такий тип перекладу визначається як *змістоорієнтований* і є проявом одомашнення. Для одиниць артлангів апріорного типу, навпаки, внутрішня форма залишається невизначеною, а отже транскодування буде

пріоритетним способом їхнього іншомовного відтворення. Такий тип перекладу визначається як *формоорієнтований* і є проявом очуження.

2-й рівень класифікації артлангів: за кількістю та якістю фізичних маніфестацій. Мінімальна кількість таких маніфестацій дорівнює одній – графічній; такі мови називаються *пазиграфіями*. Більшість мають дві – фонетичну та графічну – і називаються *пазилаліями*. Наявність двох маніфестацій особливо характерна для апостеріорних мов, які у цьому відношенні слідує природним мовам. Інформація, що міститься на цьому рівні, практично не впливає на переклад, оскільки іншомовне відтворення артлангів, що функціонують в межах художнього дискурсу, передбачає відтворення виключно їхньої графічної форми. Хоча перекладачам варто не забувати про евфонічні характеристики запропонованих відповідників.

3-й рівень класифікації артлангів: за структурою знака. На цьому рівні штучні мови можна розділити на декілька груп залежно від того, яким чином в них зорганізовано різні рівні та взаємодію між ними. Тобто, можна виокремити мови, апостеріорні на всіх рівнях, та мови, апріорні на всіх рівнях, а також мови апостеріорні на деяких рівнях та апріорні на інших, і навпаки. У перекладацькому вимірі цей рівень втрачає релевантність, якщо письменники-артлангери не надають додаткових коментарів стосовно рівневої організації своїх лінгвопроектів, аналітичного чи синтетичного устрою, синкретизму різнорівневих елементів тощо, а фрагментарна присутність артлангу у самому тексті твору (у більшості випадків штучна мова залишається на периферії дискурсу, адже її надмірне використання ускладнює читачку перцепцію та відволікає реципієнта від розгортання сюжету) не дає можливості дійти таких висновків самостійно. У тих же випадках, коли письменник, навпаки, надмірно деталізує системний опис свого проекту, це значно ускладнює роботу перекладача, висуваючи перед ним вимогу комплексного відтворення різних видів перекладацьких труднощів та узгодження низки локальних стратегій в межах загальної стратегії змістоорієнтованого або формоорієнтованого перекладу.

4-й рівень класифікації артлангів: за характерними особливостями морфем. На цьому рівні апріорні та апостеріорні мови розглядаються окремо.

Для апріорних артлангів набуває значущості наявність або відсутність умотивованості мовних знаків у їхньому складі. Поняття умотивованості знака у складі апріорної штучної мови відрізняється від умотивованості як механізму забезпечення внутрішньої форми слова, оскільки не стосується його морфемної структури. А отже апріорна умотивованість не суперечить сформульованому вище чиннику визначення стратегії перекладу артлангів.

Неумотивовані апріорні мови поділяються С.М. Кузнецовим на 1) нумераційні; 2) ієрогліфічні та 3) пазилалії з довільно обраними планами вираження. Умотивовані апріорні мови поділяються на 1) формально умотивовані та 2) семантично умотивовані. До першої групи автор відносить а) малюнкові пазиграфії; б) звукообразувальні мови [2]. Зупинимось на гіпотетичній можливості перекладу звукообразувального артлангу, що може бути обґрунтована на основі перекладності реальних ономапоів, але ускладнюється тим, що: різні мовні спільноти мають різні традиції вербального відтворення одних і тих самих звуків; у різних мовних спільнотах можуть з'являтися звукоімітації, пов'язані з особливостями їх світо-

сприйняття, які будуть відсутніми в інших мовних спільнотах; ономапої в художньому творі можуть мати оказіональний індивідуально-авторський характер і характеризуватися конотативним навантаженням [3, с. 246]. Таким чином, через мовноетнічну специфіку продукування та сприйняття звуків звукообразувальний артланг має відтворюватися на основі поєднання змістоорієнтованого та формоорієнтованого перекладу. Змістоорієнтована складова передбачає створення функціональних відповідників, прикладом чого може слугувати мова анімалістичних персонажів з циклу романів К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії». Цікаво подивитися на те, як різні перекладачі по-різному підходять до відтворення мови, якою розмовляють коні з роману «A Horse and his Boy». За задумом автора, ця мова має нагадувати коняче іржання (*horse whinnying*), але в англійській мові іржання передається ономапою *neigh*, а в українській «і-го-го». Розглянемо приклад:

«*Oh don't let's*», said Shasta. «*Not yet. I don't know how to— please, Horse. I don't know your name.*» – «*Breehy-hinny-brinny-hoohy-hah*», said the Horse. – «*I'll never be able to say that*», said Shasta. «*Can I call you Bree?*» [4]

Перекладачка В. Наріжна обирає стратегію формоорієнтованого перекладу, використовуючи транслітерацію як спосіб передачі ономапоетичного зооніму, внаслідок чого звукообразувальний ефект артлангу виявляється втраченим для українського реципієнта:

– *О, тільки не це, – вирячив очі Шаста. – Ще не зараз. Я не знаю, як... ну конячко, ну будь ласочка... не знаю навіть, як тебе звать. – Бригі-хінні-брінні-хукі-хак, – відповів кінь. – Я це ніколи не вимовлю, – зітхнув Шаста. – Можна мені називати тебе просто Бри?* [5, с. 22].

І. Ільїн та О. Кальниченко зробили вибір на користь стратегії змістоорієнтованого перекладу, створюючи функціональний відповідник, складові якого нагадують український варіант іржання. Таким чином, звукообразувальний ефект для українського реципієнта зберігається:

– *Тільки не це! – заблагав Шаста. – Я не вмію! Будь ласка, мій добрий коню... пробачте, не знаю, як вас звати... – Ігого-гого-йохохо-гуді-га, – відповів кінь. – Пробачте, але мені ніколи-ніколи не вдасться вимовити таке дивне ім'я повністю. Можна, я буду звати вас просто Ігого?* [6, с. 26].

До другої групи семантично умотивованих штучних мов С.М. Кузнецов відносить: а) філософсько-логічні мови (оперативною одиницею яких є морфема, що складається з букв, співвідносних з родо-видовим устроєм всесвіту, та б) психологічно-асоціативні мови (в яких комплексне значення морфем не виводиться логічно із сумарного значення семантичних множників, але є асоціативно близьким до нього) [2]. Внаслідок специфіки свого устрою семантично умотивовані мови не можуть бути перекладеними у звичному сенсі цього слова. Якщо ми спробуємо уявити такий артланг на основі, скажімо, латинського алфавіту, то для його відтворення українською буде необхідно розробити аналогічну систему літеропозначень на основі відповідного варіанту кирилиці. Подібний принцип використовує Дж. Кетфорд, коли описує *графологічний переклад*, «в якому графологія тексту ВМ заміщується на еквівалентну графологію ПМ» [7, с. 123].

Апостеріорні мови на 4-му рівні класифікуються за двома напрямками. За першим вони поділяються на 1) лексично гомогенні та 2) лексично гетерогенні. Для лексично гомогенних мов вибір морфем та/або слів здійснюється від одного доно-

ра. Лексично гетерогенні мови складаються з вокабул, що не зустрічаються разом в межах лексичних систем окремих природних мов. Другий напрямок класифікації апостеріорних мов акцентує характер модифікації природного слова. Тут можна виокремити мови з деформаціями: 1) на фонетичному рівні, 2) на фонологічному рівні, 3) на графічному рівні та 4) на морфологічному рівні [2].

На фонетичному рівні модифікації видаються неминучими через неможливість зберегти та точно відтворити національні варіанти вимови тих чи інших звуків, які «запозичуються» артлангами з природних мов. Модифікації на фонологічному рівні не є неминучими, якщо фонологічна система штучної мови ізоморфна фонологічній системі мови-донора (як, наприклад, у випадку з новомовою Дж. Орвелла). Якщо ж донором виступають водночас декілька мов, фонологічні системи яких не повністю збігаються, збереження вихідних фонемних структур ставиться в залежність від запропонованого для штучної мови інвентарю фонем. Оскільки артланги, як правило, не прописуються на фонологічному рівні, потенційна наявність модифікацій на ньому не є релевантною потребам ані філологічного (лінгвістичного), ані перекладознавчого аналізу. Втім, опосередковано вони можуть датися взнаки через правопис, як ми це спостерігаємо на прикладі мови надсат з роману-антиутопії Е. Берджесса «*A Clockwork Orange*» («Механічний апельсин»). Авторіві довелося компенсувати (не завжди вдало і не завжди зрозуміло навіть носію російської мови) відсутність в англійській фонології певних звуків, таких як [ль] (*lewdies*, *malchicks*), [ы] (*starry*, *messel*), [x] (*skvatted*, *smecking*), [ц] (*litsa*), [ш] (*horrorshow*), [щ] (*veshch*) тощо [8].

Хоча модифікації на графічному рівні штучних мов можуть мати різноманітний характер, у матеріалі нашого дослідження не зафіксовано жодної з них просто через те, що в англо-українському напрямку перекладу відбувається перехід з латиниці на кирилицю, тож про їхній вплив на переклад ми можемо розмірковувати опосередковано. Наприклад, в межах латиниці є абетки, що використовують діакритичні знаки, а є й такі, що ні. Внаслідок цього *chelloveck* перетворюється на *čelovek* у литовському перекладі роману [9], а *groody* на *groudne* – у французькому [10]. Простежується закономірність: якщо перекладач робить вибір на користь одомашнення, маючи на меті інтереси потенційного реципієнта, він вдається до графічних модифікацій одиниць артлангу з урахуванням фонографічного стандарту приймаючої мови; і навпаки, якщо перекладач переслідує стратегію відчуження, маючи на меті збереження авторського правопису, графічна репрезентація вихідних одиниць буде збережена і в перекладі.

Останніми йдуть модифікації апостеріорних мов на морфологічному рівні. Наприклад, у новомові Дж. Орвелла вони мають на меті продемонструвати тенденцію до функціональної взаємозамінності різних частин мови. Наприклад:

The first of these was an almost complete interchangeability between different parts of speech. Any word in the language could be used either as verb, noun, adjective, or adverb. Between the verb and the noun form, when they were of the same root, there was never any variation... The word thought, for example did not exist

in Newspeak. Its place was taken by think, which did duty for both noun and verb [11, с. 247].

У цьому випадку ми запропонували замінити принцип взаємозаміни частин мови на основі конверсійного безморфемного словотвору принципом одноманітності утворення похідних форм, що дало можливість виразити головну для автора ідею регулярності:

«У граматиці новомови було дві помітні особливості. Перша – це чіткі правила утворення однокорених слів різних частин мови. Саме це правило не припускало жодної варіативності, що само по собі призвело до знищення багатьох архаїчних форм. Наприклад, усі похідні від мислити (мисль, мисленнєвий, мислення тощо) були вилучені на користь похідних від думати (думка, думний, думання тощо)».

Висновки. Ми спробували з'ясувати, як лінгвосоціотичні особливості артлангів впливають на можливості їхнього відтворення у перекладі. Застосувавши такий методологічний інструмент, як класифікація, ми не тільки зуміли охопити увагою усі потенційні різновиди артлангів, а й дізнатися про специфіку їхньої онтології. Переклад артлангів апостеріорного типу зазвичай здійснюється на основі змістоорієнтованого підходу (калькування), що є проявом стратегії одомашнення, тоді як переклад артлангів апіорного типу є можливим тільки на основі формоорієнтованого підходу (транскодування), що є проявом стратегії очуження.

Література:

1. Malmkjær K. Artificial Languages / K. Malmkjær // The Linguistic Encyclopedia; [ed. by K. Malmkjær]. – L., NY. : Routledge, 1995. – P. 38-42.
2. Кузнецов С.Н. К вопросу о типологической классификации международных искусственных языков / С.Н. Кузнецов // В кн.: Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков. – М. : Наука, 1976. – С. 60-78.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
4. Lewis C.S. The Horse and His Boy [Electronic resource]. – Access: <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=71013lewis%20-%20voyage%20to%20venus.pdf>
5. Льюїс К.С. Хроніки Нарнії. Кінь та його хлопчик / К.С. Льюїс; пер. з англ. В. Наріжна. – Дніпропетровськ: Проспект, 2006. – 240 с.
6. Льюїс К.С. Хроніки Нарнії. Кінь і його хлопчик / Клайв Стейплз Льюїс; пер. з англ. І. Ільїна, О. Кальниченка, К. Воронкіної. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 256 с.
7. Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд; пер. с англ. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
8. Burgess A.A Clockwork Orange (UK version) [Electronic resource]. – Access: <http://www.e-reading.club/book.php?book=70878>
9. Blonskytė M. Translation of the Russian Nadsat Slang in Anthony Burgess' Novel A Clockwork Orange into Lithuanian / M. Blonskytė, S. Petronienė // Studies about Languages. – 2013. – № 22. – Access: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.22.4293>
10. Bogic A. Anthony Burgess in French Translation: Still «as Queer as a Clockwork Orange» [Electronic resource]. – Access: https://www.academia.edu/9506174/Anthony_Burgess_in_French_Translation_Still_as_Queer_as_a_Clockwork_Orange
11. Orwell G. Nineteen Eighty Four / G. Orwell. – New York: A Signet Classic, 1981. – 268 p.

Ребрий И. Н. Лингвoseмiotические особенности переводческого анализа артлангов

Аннотация. Статья посвящена разработке лингвoseмiotической классификации артлангов с целью выявления структурно-семантических характеристик, которые определяют стратегии их перевода. Установлено, что апостериорные артланги воспроизводятся на основе смыслоориентированного, а априорные – на основе формоориентированного подхода.

Ключевые слова: артланг, искусственный язык, лингвoseмiotическая классификация, стратегия перевода, смыслоориентированный подход, формоориентированный подход.

Rebrii I. Linguosemiotic specifics of artlangs' translation analysis

Summary. The article is dedicated to working out linguosemiotic classification of artlangs with the aim of exposing structural and semantic characteristics that determine their translation strategies. It is determined that a posteriori artlangs are reproduced on the basis of sense-oriented approach, while a priori artlangs – on the basis of form-oriented approach.

Key words: artlang, constructed language, linguosemiotic classification, translation strategy, sense-oriented approach, form-oriented approach.